

Demokrasi Üzerine Düşünmek: Fatmagül Berktaş ile Söyleşi

Thinking about Democracy: Interview with Fatmagül Berktaş

Söyleşiyi Gerçekleştiren: Alev Aslan¹

¹Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.A. 0000-0001-9043-0650

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Alev Aslan,

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: alev.aslan@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 03.10.2023

Kabul/Accepted: 30.10.2023

Atf/Citation: Aslan, A. (2023). Demokrasi üzerine düşünmek: Fatmagül Berktaş ile söyleşi. *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies - 4. Boyut Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 21, 217–227. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2023.1379791>

21. yüzyıl siyasal iklimi hakkında neler söylersiniz?

Tabii çok iyimser şeyler söyleyemem. Çünkü bütün dünyada sağcı otoriter rejimler yükseliyor ve bu durum kamusal alanın, yurttaşlar için en önemli yer olan kamusal alanın, daralmasına yol açıyor. Otoriter rejimler halk hareketlerinden, toplumsal hareketlerden, yurttaşların bir araya gelmesinden çok korkuyorlar. O yüzden de kamusal alanları yok etmeye çalışıyorlar ve sonuçta yurttaşlık sorumluluğunun ya da yurttaşlık failliğinin kalmadığı bir ortamla karşı karşıya kalıyoruz. Üstelik seçimli otokrasiler bunlar. Bu durum, büyük ölçüde temsili demokrasinin zaafıyla ya da vaatlerini yerine getirmemesiyle de ilgili. Sonuç olarak, sadece seçimlere indirgenirse demokrasi, böyle bir netice ortaya çıkıyor. Hatta Avrupa’da giderek oy verme eyleminin bile azaldığını görüyoruz. Çünkü insanlar seçimlere çok da inanmıyorlar. Bunun karşılığında ne oluyor? Aşırı ırkçı, sağcı bir azınlık, iktidarları ele geçiriyor. Dolayısıyla çok önemli bir demokrasi açığı, demokrasi yokluğu hatta ortaya çıkıyor. İktidarlar ellerindeki bütün olanaklarla sadece seçim sonuçlarını değil seçime giden süreci de manipüle ediyorlar ve burada kitle iletişim araçlarının ne kadar kötü kullanılabileceği gerçeğiyle yüz yüze geliyoruz. Adorno örneğin, “Bütün kitle iletişim araçları iktidarın rıza üretme araçlarıdır” der. Aslında tabii rızanın imal edilmesi anlamına geliyor bu. O yüzden de manipülasyon, yalan imali, yarı hakikat imali, sonuç olarak ideolojik bir yalan ortamı yaratılıyor. Bu bana Bourdieu’nün *simgesel şiddet* kavramını hatırlatıyor. Çünkü her türlü

yalan imal edilerek kitlelere kabul ettiriliyor bir şekilde. Sosyal medyanın da, genel olarak bütün iletişim araçlarının da çok payı var bunda. Kritik soru, birey/yurttaşlar olarak buna karşı durabilecek miyiz? İktidarın yüzüne hakikati söyleme cesaretimiz, baskıya direnme cesaretimiz olacak mı, olmayacak mı? Her şey burada düğümleniyor. Bu aynı zamanda haysiyetimizi korumak meselesi. Ama koşullar çok elverişli görünmüyor açıkçası.

Biraz daha Türkiye özelinde konuşacak olursak, *Düşünme Etiği* adlı kitabınızda Türkiye’de siyasetin “kabileye sadakat” biçiminde tanımlanmasının mümkün olabileceğini belirtiyorsunuz. Bu kavramı biraz daha açmanız mümkün mü?

“Kabileye sadakat” kimlik siyaseti ve kimlikçilikle çok ilgili olan bir şey ve aynı zamanda az önceki soruyla da çok bağlantılı. Çünkü otokratik rejimler halkı kutupsallaştırarak daha kolay manipüle edeceklerini biliyorlar ve aynı zamanda bu kutuplaştırma muhalefetin bölünmesine, parçalanmasına yarıyor ve kimlik siyaseti bu süreci derinleştiriyor. Farklı kimliklerin varlığını kabul etmek, kimliğinizin ezilen yanı için mücadele etmekten söz etmiyorum. Ondan farklı olarak sadece bir tek kimliğin penceresinden dünyaya bakmayı ve başkalarıyla ittifak yapmamayı kastediyorum, kimlik siyaseti ile. Kimlikler donup kendi üstlerine kapanırlarsa, özcü bir biçimde kavranıp taşlaşırlarsa o zaman başka ezilen kesimlerle, kimliklerle iş birliği yapma imkânı ortadan kalkar. İttifaklar kurma, politik dayanışma örgütlenme imkânı ortadan kalkar. Buradan “ölümüne taraftarlık” çıkar sadece ve o da politika değildir. Yani “Ben Kürt’üm, sadece Kürtlerle birleşirim, başka herkesi dışlarım ve onlar ne yaparlarsa yapsınlar doğrudur.” gibi bir anlayıştan söz ediyorum. Bunu Türkler için de söyleyebilirsiniz, Araplar için de söyleyebilirsiniz, her türlü kimlik için söyleyebilirsiniz. “Kabileye sadakat” sizi politik eylemden alıkoyan bir şey. Çünkü politik eylem, bilinçli bir şekilde belirli hedefler etrafında bir araya gelmeye bağlıdır. Siz sadece kendi kimliğinizin mutlak hakikatine inanırsanız o zaman başkalarıyla iş birliği yapmanız mümkün olmaz. Ayrıca bu kimlikler, verili yani doğuştan getirdiğimiz şeyler; oluşmasına kendi dahlimizin olmadığı şeyler. Dolayısıyla bizim gerçekten “kim” olduğumuzu anlatmaz. Şu ya da bu topluluğa, millete doğmuş olmak, kadın ya da erkek olarak doğmuş olmak vesaire... Bunlar verili kimliklerdir ama eğer o verili kimlik eziliyorsa kamusal alanda hak mücadelesine girilerek ve başka ezilenlerle birleşerek onu politikleştirebilirsiniz. Örneğin, kadın kimliğini yüceltip onun içine sıkışıp kalırsanız, o zaman “kadınlar ne yapsa doğrudur” a inanırsınız. Oysa kadınlar da bütün insan varlıkları gibi doğru da yaparlar, yanlış da yaparlar, kötülük de yaparlar, iyilik de yaparlar. Ama kadınların bir toplumsal grup olarak ezildiği, kadın kimliğinin ezildiği doğrudur. Dolayısıyla bu durumu değiştirmek, başka bir deyişle kimliği politikleştirmek için sizin bu ezilme konusunda başkalarıyla iş birliği yapmanız, dayanışma yapmanız, ittifaklar kurmanız ve hak mücadelesine girişmeniz gerekir. Ama bu demek değildir ki sadece sizin tarafınız doğru, siz başka tarafları da hep dikkate almak zorundasınız, olguları dikkate almak zorundasınız. Onlar ise sürekli değişir. Dolayısıyla, taraftar olmak değil, tavır almak önemlidir. Ama tavır almak çok zor bir şey. Çünkü olguların değiştiği her durumda siz tavrınızı gözden geçirmek, yeni bir tavır almak zorundasınız. Buna karşılık,

kabileye sadakatte ısrar ederseniz, eski ezberleri tekrarlıyorsanız ölümüne taraftar olursunuz. Böylelikle olguları dikkate alarak düşünmek, durum değerlendirmesi yapmak zorunda kalmazsınız. Sizin tarafınızdakiler ne yapıyorsa düşünme zahmetine katlanmadan aynısını yaparsınız. Hayat kolaylaşır böylece belki ama düşünmenin ve yargıda bulunmanın taze tutmadığı yerde doğru politik eylem gerçekleşmiyor, maalesef. Siz kendi “kabilenizi” her şeyin üstünde tutarsanız ve onun hakikatini tek hakikat olarak kabul ederseniz, o zaman ne politika olur gerçek anlamda, ne de direnmek için dayanışma.

Kabileye sadakat göstermemek, ne olursa olsun hakikatten yana olmak, hakikatten yana tavır almak denildiğinde, sizin de üzerine çokça yazıp çizdiğiniz, hakkında üniversitede dersler vermiş olduğunuz Arendt geliyor hemen akla. Çünkü Arendt’in siyasal eylemlilik hali, içinden geldiği cemaati de eleştirebilen bir eylemlilik hali esasında. Hatta *Kötülüğün Sıradanlığı* adlı eserinde gözlemlediği hakikati olduğu gibi söylemesi Arendt’i kendi cemaati ile karşı karşıya getiriyor ve Arendt bu noktada kamusal alanda söz söylemenin “yaralanmayı göze almayı gerektiren bir eylem” olduğunu belirtiyor. Aslında konuyu biraz buralara getirmek istiyorum. Evet, kimliğin ezilen yanına sahip çıkmak önemli ama ona hapsolmadan dönüp o kimliği eleştirebilmek de çok kıymetli.

Çok haklısın. Arendt, Eichmann davası konusunda o kadar büyük bir saldırıya uğruyor ki. Gene kabileye sadakatin ne kadar feci olduğunu gösteren bir şey. Örneğin Gershom Scholem ki bir anlamda onun öğretmeni olan Yahudi dini uzmanıdır, Arendt’i “Sen de ‘ahabat İsrail’ yok” diye kınar. Yani “Sende İsrail halkına sevgi yok”. Arendt buna çarpıcı bir cevap verir “Ben halklara sevgi duymam, insanlara [bireylere] sevgi duyarım”. Hakikaten sevgi bir duygudur, o duygu ile politika arasında bir ilişki yok. Gerçi duygular bizi bazı konularda harekete geçirir ve politik eylem yapmaya yöneltir ama duygular temelinde politika yapamazsın. Arendt’in hayatında sadakat çok önemlidir ama dostlara sadakat. Bir halka, bütün olarak bir gruba değil. Bence bu çok öğretici bir nokta. Şimdi mesela kanıyla bayrak boyayan insanlar var, Goebbels’in “Ben kanımla düşünüyorum.” demesine benziyor, bu. Oysa kanla düşünülmez, kanla kan akıtılır. Kendi tarafındakilerin, kendi kabilenin yaptıklarını görmezden gelirsene hiçbir sorun çözülmez, hiçbir şeyle yüzleşemezsin, hiçbir şeyi hatırlamazsın. Belki böylelikle çok rahat yaşarsın ama ne kadar insan olursun?

Bu arada, kimliklerin kendi içlerinde de farklılıklar barındırdığını unutmamak lazım. Yani bir kimliği savunurken sanki onun içinde de farklılık ve iktidar ilişkisi yokmuş gibi düşünüyor bazıları. Hâlbuki hiç de öyle değil. Her türlü kimlik kendi içinde iktidar ilişkileri; çeşitli farklılıklar ve farklı çıkarlar barındırır; dolayısıyla bunların dikkate alınması ve eleştiriyeye tabi tutulması gerekir. Yani kabileye sadakat göstereceğim diye gözünü bunlara kapatırsan, bu farklılıklara ve ezme ezilme ilişkilerine; gene hiçbir yere varamazsın. Hâlbuki bu çok yapılan bir şey. Örneğin kadınlar arasında sanki çok müthiş bir dayanışma varmış, kadınlar birbirlerine

mobbing uygulamazmış ya da ne bileyim yalan söylemezmiş falan filan... Oysa hepsini de pek güzel yaparlar, yapıyorlar. Çünkü kendi aralarında, güç farklılıkları ve eşitsizliği var. Bunu dikkate almak ve eleştirmek gerekir. Üstelik kimliğin de çoğul olduğunu hatırlamak iyi olur. Kimlikler hem iktidar ilişkileri içinde, hem de çoğulluk içinde kurulur. Hepimizin birçok kimliği var ama o sırada ezilen kimliğinin kadın kimliği olduğunu düşünüyorsan onunla ilişkili tavır alırsın, mücadeleye katılırsın. Ama kendi tarafını da sorgulayıp eleştirmek zorundasın. Gerçek anlamda düşünme daima eleştireldir, daima anti otoriterdir ve eleştirelilik de ilk başta “öz eleştirelilik”tir. Yani kendi kendini eleştirmeyi bilmeyen, kendisini sorgulamayan gerçek anlamda düşünüyor değildir. O yüzden bunlar hakikaten birbiriyle bağlantılı konular. Bir de şunu söylemek isterim; ezilen kimliğe ya da daha doğru bir deyişle kimliğin ezilen yanına tabii ki sahip çıkmak gerekir. Ama bu sahip çıkış, gerçek anlamına onu kamusal alanda bir hak mücadelesine dönüştürdüğünüz zaman, politik dayanışmanın konusu yaptığınız zaman kavuşur.

Aslında bu söyledikleriniz bizi çatışmacı demokrasiye götürüyor.

Aynen, zaten dayanışma dediğimiz şey içinde farklılık barındıran bir şey, çatışma barındıran bir şey. Ama o çatışmalara, farklılıklara rağmen ortak hareket edebilmek anlamına geliyor. Ve ortak hareket ya da ortak bir gerçeklik yaratmak, gene kamusal alana dönüyorum, ancak yüz yüze karşılaşmalar içinde oluyor. Arendt, ortak bir dünya yaratmaktan söz eder. O ortak gerçekliği ancak özgür tartışma içinde yaratabilirsiniz ama her şey manipüle edildiği vakit, yalan imalatı alıp başını gittiği vakit ve bütün kitle iletişim araçları buna tabii olduğu zaman ortak bir gerçekliği yaratmak çok zor.

Bir anlamda, bu yalan imali ayakların yere bastığı, gerçek anlamda müzakere etme zeminini de yok eden bir şey.

Tabii çok doğru. Çünkü dayanacağınız bir hakikat zemini yok; yani ne nedir, ne değildir, kime güveneceksin, hangisi doğru, bütün bunlar birbirine karışıyor. Bu aslında otokrasilerin bilinçli olarak teşvik ettiği bir durum. Mesela Rusya’da Macaristan’da çok net görünüyor. Simgesel şiddeti müthiş bir şekilde uyguluyor iktidarlar ve sonuç da alıyorlar. Çünkü insanları parçalamış, bölmüş durumlar, atomize olmuş bir kitle var karşılarında. Bunu da işte o yalan imaliyle ya da yarım hakikatler imaliyle, şimdilerde moda olan deyişle “algı yönetimiyle” gerçekleştiriyorlar. Sonuçta ortaya hiçbir şeye inanmayan insanlar, kimsenin kimseye güvenmediği bir durum çıkıyor. Bu da çok tehlikeli çünkü kamusal alanda birlikte durma olanağını yok ediyor.

Ama internet var, denebilir belki. Oysa internet ortamında anonim kalabildiğiniz için ve yüz yüze karşılaşma olmadığı için sorumluluk taşımak ve gerçek anlamda bir diyalog mümkün değil. İlk başta internet için şöyle düşünmüştük hepimiz değil mi; işte ne kadar demokratik, yatay ilişkiler mümkün olacak falan diye... Maalesef çok çabuk öyle olmadığı meydana çıktı. Hem üstelik sadece hükümetler değil; şirketler, korporasyonlar denetimi ele geçirdiler. Her şey metalaştı, falan... Ve bence en kötüsü karşılaşma imkânının, yüz yüze

gelme imkânının yokluğu. Aslında, Orwell'ın *Seksen Dört*'ü çoktan gerçek olmuş durumda. Her şey gözetim altında. Bence bunun panzehiri yüz yüze gelebileceğimiz ortamları arttırmak. Böyle ortamlarda tanımadığımız, haklarında ön yargılı olduğumuz insanları, toplulukları tanıyabiliyoruz ve onlarla ne kadar çok şey paylaştığımızı görüyoruz. Bir dönem örtülü kadınlara karşı ön yargı vardı ama yan yana geldiği zaman ya da ne bileyim mesela bizim derslerimizde, kadın çalışmalarında, ben onu çok iyi gördüm, ön yargılar kalmıyor. Benim en sevdiğim, en başarılı öğrencilerimin bazıları örtülüydü ve harika tezler yazdılar. O ortamda herkes birbirini birey olarak, gerçekten kim oldukları üzerinden tanıdı, verili kimliklere ilişkin kalıplaşmış yargılar üzerinden değil. Ama tanımadığınız vakit, yüz yüze gelmediğiniz vakit var olan ön yargılar sabitleniyor, daha da katılaşıyor.

Sosyal medyada istediğiniz gibi her türlü lafı söylüyorsunuz, hakaret edebiliyorsunuz ve hiçbir bedeli yok, hiçbir sorumluluğu yok. Bu aynı zamanda ahlaki çözülme teşvik ediyor ki, o da otokratik rejimlerde çok gördüğümüz bir şey. Yani her şey mübah, herkes her şeyle suçlanabilir, nasılsa bir bedel ödenmiyor. O yüzden döne döne söylemek lazım; bu yüz yüze gelişlerin, karşılaşmaların olduğu ortamlar çok kıymetli. İktidarlar da zaten bunları yok etmeye çalışıyorlar, en çok bundan korkuyorlar. Bugün, doğayı korumakla ilgili, içinde yaşadığımız dünyayı korumakla ilgili hareketlerden daha önemli pek az şey var. Ama bunu yapmaya çalışan herkese inanılmaz bir saldırı gerçekleştiriliyor. Neden? Çünkü orada bir karşılaşma ortamı var, omuz omuza gelme, yüz yüze bakma ortamı var ve bizzat o potansiyel iktidarda tehdit algısı yaratıyor.

Sosyal medya ve otokrasi arasındaki bağ özelinde çok kıymetli tespitleriniz olduğunu biliyoruz. Sosyal medya ve kamusal alanı bu bağlamda nasıl değerlendirirsiniz?

Ben sosyal medyayı bir kamusal alan olarak görmüyorum, bütün bu konuştuğumuz kriterler açısından. Bir yandan toplumsal kutuplaştırmayı daha da derinleştiren bir ortam ama aynı zamanda anonim kalmayı da mümkün kılan bir yer. Bir yandan hem manipülasyonu hem de yalan yaymayı normalleştiriyor ve sonuç olarak iktidarın bunları yapmasını meşrulaştırmaya hizmet ediyor. Bence en tehlikelisi, bu. Herkes yalan imaline alışıyor, linç etmeye alışıyor, şiddet uygulamaya -sözel olarak- alışıyor. Dolayısıyla iktidar bunları yaptığı zaman onlara karşı çıkmamak da yaygınlaşıyor, yani gene otokrasi ile olan ilişki çok ilginç bir şekilde kendisini gösteriyor orada. Ve şunu da gösteriyor tabii, gerçek bir tartışma ortamı değil, kimse kimseyi değiştirmiyor; herkes birbirine kendi mevziinden kurşun atıyor, sonuç olarak. Belki bazı açılardan bazı insanları düşünmeye sevk edebilir, ayrıca örgütlenip harekete geçmeyi de kolaylaştırabiliyor, ama o kadar. Yoksa burada monolog söz konusu. Yani tebliğ diyalog değildir, tartışma değildir. Kamusal alan tartışma içinde başkasını değiştirmeye çalıştığımız kadar kendinizin de değişmeye açık olduğu ortamdır. Sosyal medyada bunu ne kadar görüyoruz?

Çok haklısınız. Aslında tam bu noktada konuyu “anlam arayışı” meselesine getirmek istiyorum. Çünkü anlamak politik taraftarlıktan sıyrılarak politika üretebilmenin de merkezinde duruyor. Kitabınızda anlam meselesi üzerinde duruyorsunuz ve anlamın ilişkiselliğinden söz ediyorsunuz, buradan hareketle anlam üzerine konuşmak gerekirse esasında politik teorisin değerini de belirleyen “anlam” tam olarak neye gönderme yapar?

Siyaset teorisi anlam ve yorum üzerine kuruludur, bir kere. Bence, siyaset teorisi ile ilgili olan kişinin aynı zamanda toplumsal sorumluluğu vardır; içinde yaşadığımız durumları değerlendirmek, yorumlamak ama sadece bununla kalmayıp çeşitli konularda tavır almak da zorundasınız diye düşünürüm. Anlam peşinde koşmak zaten insanlığın bir özelliği; yani insan anlam arayan, anlam peşinde koşan bir varlık ama neyi nasıl anlamlandırdığınız, nasıl yorumladığınız olguları gerçekten anlayıp anlamadığınıza, doğru değerlendirip değerlendirmediginize bağlı. Yani teori mesela eski Yunan’da *theoros*’dan gelir. Theoros kim? Biliyorsun, her site kendi olimpiyat oyunlarını düzenler antik çağda ve bir siteden diğerine o olimpiyat oyunlarını gözlemlemek için elçi gibi birisini yolluyorlar. Ona da “theoros” deniyor. Gözlemlesin, ondan sonra gelsin kendi yorumuyla birlikte anlatsın diye. Dolayısıyla “teori” kavramının nereden geldiği önemlidir çünkü olgulardan kopuk teori olmadığını anlatır bize.

Düşünme yoksunluğu özellikle sosyal medyada, izlediğimiz bir şey. Bir düşünme yoksunluğu, bir düşüncesizlik denizi içinde kaybolmuşuz gibi geliyor bana. Oysa düşünme ile doğru eylem arasında çok önemli bir bağ var. Eğer düşünme yoksunuyunuz doğru bir zihinsel yargıda bulunamazsınız, o zaman da yaptığınız eylem zaten boşa gider.

Kutuplara bölünmüşlük ve ötekileştirme, birbirini düşünmeden suçlama ortamı tam da hep konuştuğumuz gibi otokratik rejimlerin arayıp da bulamadığı bir şey. Ve gördüğümüz kadarıyla, sosyal medyayı kullanan insanlar çoğunlukla bu oltaya geliyorlar. Ne var ki sosyal medya pekâlâ tek konulu, tek odaklı direnmeler için de kullanılabilir, nitekim kullanıldı. Bu araç kullanılarak hareketlenmeler, bir araya gelişler yaratılabilir; o açıdan gerçekten önemli, inkâr etmiyorum. Ama şunu da hatırlamak lazım mesela 60’larda 70’lerde sosyal medya yok, internet yok ama pekâlâ insanlar direnmek için gene de büyük kalabalıklar halinde bir araya gelmeyi başardılar. Yani şart değildir internetin varlığı ama tabii bir araçtır, bir fırsattır. Ancak çok da büyük bir şey yarattığını şimdiye kadar pek görmedik. Herhangi bir barış hareketi için, global ölçekte, bir şey yarattığını da doğrusu ben hatırlamıyorum. Üstelik çoğu zaman tam tersine, insanları bölmeye hizmet edebiliyor. Bugünkü ortamda herkes kendi farklılığını ortaya koymaya çalışıyor, ortak noktalarını değil. Oysa farklılığın tanınması başka bir şey, farklılığın kimlik siyaseti içinde dondurulup dışlamaya ve bölünmeye hizmet etmesi başka bir şey. Öyle olduğu zaman birlikte hareket etme imkânı kalmıyor, politika imkânı, politik eylem imkânı kalmıyor. Dediğim gibi bundan da en çok hem hükümetler hem de her şeyi tüketim nesnesine dönüştüren korporasyonlar çıkar sağlıyor.

Dediğiniz gibi politik eylem imkânı kalmıyor böylelikle.

Tartışma dediğiniz şey, sadece kendi bildiğini ya da kendi tutumunu savunmak değildir. Tamam, onu tabii ki savunacaksınız ama aynı zamanda başkasını dinleyip değişmeye de hazır olacaksınız. Herkes kendi mevziinden, kendi pozisyonundan birbirine salvo atışında bulunduğu zaman ortak direnme anlamında bir şey çıkmıyor. İktidar sahipleri de ellerini ovuşturup, seyrediyorlar. Dikkat edersen herkes suçu başkasına projekte ediyor, herkes birbirini suçluyor. Ama kimsenin kendi sorumluluğundan söz ettiği yok. Ben Türkiye toplumunun büyük çoğunluğunun bir tür “ergenlik hali”nde olduğunu düşünüyorum. Erginleşmeme halinin tipik göstergesi kendi sorumluluğunu kabul etmemektir. Hep bir başkası sorumlu, hep başka birisinde suç var, bende yok. Ama bu muhalefetine de, iktidarında da böyle. Dediğim gibi ergenlikten çıkmak, yetişkin olmak sorumluluğu üstlenmek anlamına geliyor. Aslında, tırnak içinde yenilgi dönemleri elverişli dönemlerdir bu açıdan. İnsanın/ toplulukların kendilerine bakması, kendilerini sorgulaması, muhasebe yapması açısından önemli bir imkân sunar. Ne ki, bu imkân hiç kullanılmıyor gördüğüm kadarıyla. Top hep taca atılıyor. Hep bir başkası sorumlu, hep “dış güçler” vs.

Tam da düşünme, sorgulama gibi konuları konuşurken biraz “düşünmeyi seçmek” meselesini konuşalım derseniz. Arendt, 1961 yılında *The New Yorker* adına Adolf Eichmann Davasını izlemek için Kudüs’e gittiğinde, savunma Eichmann’a yapılan suçlamaları reddediyor ve Eichmann’ın Nazi hukuk sistemine göre yanlış bir şey yapmadığını söylüyor. Eichmann, kendi bakış açısına göre yalnızca yasaların gereğini yapan ve Führer’in emirlerini yerine getiren bir vatandaş. Arendt, Eichmann’ın düşünmeksizin yalnızca yasalar ne diyorsa onu yerine getiren biri olduğunu kaleme alıyor. *Düşünme Etiği* adlı kitabınızda Eichmann davasından söz ettiğiniz bölümde siz de “Kişinin önce düşünmeyi seçmesi gerekir.” diyorsunuz. Bunu biraz daha açar mısınız?

Eichmann akıl sağlığı yerinde olan bir insan, gayet de yetenekli bir insan ama bile bile olup bitene hem gözünü kapamayı, hem de düşünmemeyi seçmiş. Yeteneğini, Nazi yönetiminin emrinde insanları en etkili ve ucuz biçimde katletmeyi becermekte kullanıyor. Tutumunu gerekçelendirmek için Kant’ın görev etiğine gönderme yapmaktan çekinmiyor. “Ben sadece bana verilen görevi yaptım” diye kendini savunuyor. Bu totaliter rejimlerde çok karşılaşılan bir şey. Çünkü aslında çoğunluğun işine geliyor tümgüçlü iktidarın dediğini yapmak, iktidar mekanizmasının bir vidası olmak. Üstelik ondan nemalanmak söz konusu. Biliyoruz ki Nazi Almanya’sında halkın önemli bir bölümü Hitler’i destekledi ve hem Yahudi kıyımından hem bütün bir göçmen politikasından, insanların mülksüzleştirilmesinden yarar sağladı. Yahudilerin el konulan malları nereye gitti? Toplumun önemli bir kesimine gitti. Hatta Polonya’daki komünistlerin mavi gözlü çocuklarına bile el konup Almanya’ya yollandılar ve kimse bunlar nereden, niye geldi diye sormadı. Yani bu tür işbirlikleri, suç ortaklıkları

çok var ve bunu da “Ne yapalım, ben devletimin bana verdiği görevi yapıyorum” diye kabul etmek de insanı herhalde rahatlatan, çıkarına gelen bir şey. Dolayısıyla orada birçok insanın bireysel sorumluluğu da var. Eichmann olayında Arendt’in özellikle vurgulamak istediği, Eichmann’ın bir canavar, ayrıksı bir varlık olmadığı ve herkesin belli koşullarda bir “Eichmann” olabileceği gerçeği. Tabii bu çok büyük bir tepkiye yol açtı. İsrail’deki mahkeme ve genel olarak İsraililer için şu daha kolaydı elbette: Eichman tam bir canavar, onu astığımız zaman ya da onun gibileri yok ettiğimiz zaman olay bitecek. Hayır, öyle değil; nitekim bizatihi şimdi İsraililerin aynı canavarlıkları yaptığını görüyoruz. Yani dolayısıyla bu düşünme yoksunluğu canavarlıkla, psikopatlıkla ilgili olan bir şey değil; bir seçim. Bu “nafile seçim”i herkes yapabilir. Tıpkı düşünmeyi seçmenin de herkesin yapabileceği bir şey olması gibi. Arendt bunun üzerinde çok durur. Düşünme öyle sadece filozoflara, fildişi kulelerde oturan eğitilmiş bir avuç insana mahsus bir şey değildir. Bütün insanlar düşünme yetisine sahiptir ama **öncelikle düşünmeyi seçmek** gerekir. O da belli durumlarda cesaret gerektiren bir şeydir. Düşünmeyi seçmeye cesaret etmek diye bir şey var; çünkü onun sonucunda eylemde bulunmak, tavır almak zorundasınız ve onun bedeli var. Dolayısıyla orada çok net bir seçim söz konusu. Otomatik bir şey değil düşünmek.

Buradan “kadın hareketi”ne gelmek isterim izninizle. Siz aynı zamanda Türkiye’de kadın hareketinin önemli isimlerindensiniz. Kadın hareketi söz konusu olduğunda bir kimlik politikasından söz etmek mümkün ancak diğer yandan bu hareket öyle bir hal aldı ki bir anlamda kesişimsellik de açıklanabilecek bir noktada durarak pek çok muhalif hareketten çok daha fazla mevzi genişletebildi. Türkiye’de kadın hareketi ve Türkiye siyasi hayatındaki rolü üzerine ne söylersiniz?

Ben çok önemli olduğunu düşünüyorum çünkü bu, senin de dediğin gibi, kesişimsel siyaset meselesini gündeme getiren ve uygulamaya çalışan bir muhalif hareket, şu anda neredeyse tek muhalif hareket bile diyebiliriz. Önemli ölçüde başarılı da olduğunu düşünüyorum. Çünkü farklı kesimleri belirli hedefler etrafında birleştirmeyi beceriyor. Başarılı oldu derken, İstanbul Sözleşmesi’nden çıkılmamasını belki başaramadı ama ona giden süreçte çok önemli şeyler başardı. Hem İstanbul Sözleşmesi’ni tanıttı, farklılığı yaygınlaştırdı hem de çok sayıda insanı onun etrafında birleştirdi. Dolayısıyla sadece o sonuca bakarak değerlendiremezsin; ya da ne bileyim aynı zamanda işte ekoloji hareketiyle, sınıfsal hareketlerle birleşmeyi başardı. Bunların hepsi çok önemli çünkü kesişimsel siyasetin ipuçlarını veriyor. Kesişimsellik kavramı belki biraz çeviri kokuyor, ama ne demek istendiğini anlıyoruz. Ben onu kendi dilime “bütün ezilenlerin dertleriyle dertlenmek” diye çeviriyorum. Hakikaten, bütün ezilenlerin dertleri bizim de dertlerimiz olmalı ve o dertlere ilişkin tavır alabilmeliyiz. Kadın hareketi bence bu konuda iyi bir sınav verdi, veriyor. Ancak kadın hareketi içinde de gene yer yer dogmatik, özcü bir kimlikçilik ve biraz “kol kırılır yen içinde kalır” eğilimi yok değil. Oysa kadınlar arasında da hem sınıfsal hem kültürel farklılıklar, hem de güç farklılıkları vardır ve bu konularda adil olunmadığı zaman adalet duygusu yara alır.

Adaletle ihtiyacı olanların kendilerinin adil olması elzemdir. O yüzden kadınların kadınlara uygulayabildiği baskıyı, denetimi, mobbingi vb. mutlaka açığa çıkarmak, konuşmak ve eleştirmek gerektiğini düşünüyorum. Bu feminist etik açısından son derece önemli. Eğer bunu yapmayı beceremezsek o zaman kendi hak savunumuz da yara almış olur ve ne feminist etiğe bağlı kalmış oluruz, ne de feminist siyasete. Bunların özellikle bu dönemde daha da önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü işte biraz önce dediğim gibi kendi içine, kendi tarafına eleştirel bakma imkânının olduğu bir dönemdeyiz. Dolayısıyla, bunu yapalım ve buradan gerçek anlamda bir adalet duygusu, adalet tavrı ortaya çıkaralım diye düşünüyorum.

Kadınlar da bu eril hegemonyanın bir parçası haline geliyor kimi zaman. Bu konuda siz ne söylemek istersiniz?

Sisteme suç ortaklığı yapmak meselesi bu, tabii. Yani erkek egemen sistem ataerkillik dediğimiz şey o kadar güçlü ki kadınlar önemli ölçüde bunu içselleştiriyorlar ve yeniden üretilmesine de destek olabiliyorlar. O yüzden kadınlar muazzamdır, pirüpahtır, annedir, barışçıldır vb. diye kendi sırtımızı sıvazlamanın manası yok. Bu, tehlikeli bir özcülük. Her türlü iktidarın ideolojik etkisi de, ideolojik olmayan yani maddi etkisi de zaten bütün kesimler üzerinde işlevsel ve ezilenler de bunun dışına ancak bilinçli çabayla çıkabiliyorlar. Nitekim kadınlar da bu sistemin içindeler ve eril hegemonyadan etkileniyorlar. Üstelik 20. yüzyılda kadınlar hem çalışma hayatına, hem siyasete, hem de diğer alanlara eskisine göre daha fazla katılma imkânı buldular. Bu elbette çok olumlu bir şey ama öte yandan iktidar kullanma alanları da genişledi. İktidar pastasından aldıkları küçük payı genişletmeye çalışıyorlar. O payı genişletirken erkeklerle mücadele etmek kolay değil. Dolayısıyla başka kadınlarla rekabete giriyorlar ve onlar üzerinden kendi paylarını genişletmeye çalışıyorlar. Burada gene eril sistemin böl/yönet mantığı işliyor. O nedenle kadınlar arasındaki güç ilişkilerini ve eşitsizliklerini göz ardı etmemek gerekir. Yoksa yaptığımız politikanın dönüştürücü olduğundan söz edemeyiz. Değiştirmeye çalıştığımız eşitsizlikleri ve hiyerarşileri yeniden üretmemeye dikkat etmek lazım. Kadınların hak kazanması bir yandan bütün kadınlar için önemli kazanımlar getiriyor ama bazı kadınlar için daha fazla kazanım getiriyor ve onlar da başka kadınların sırtından yükselmeyi tercih edebiliyorlar. Burada tabii bilinç faktörü çok önemli oluyor. Dolayısıyla sırf kadın olmak dayanışma için yeterli bir şey değil, feminist bilince sahip olmak lazım ve o bilincin de eleştireliliğini hiç yitirmemesi lazım.

Kadınların kazanımlarının tam karşısında yer alan bir erkek dayanışmasından söz etmek mümkün. Hatta siz bu dayanışmayı kitabınızda Osmanlı'dan Türkiye'ye geçiş sürecine bakarak “nafile biraderlik sözleşmesi” olarak tanımlıyorsunuz. Bunu biraz daha açar mısınız? “Nafile biraderlik sözleşmesi” Türkiye’de siyaset geleneğini anlamaya da ışık tutuyor esasında.

Ben uzun zamandır Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte çok önemli bir süreklilik unsurunun “ataerkillik” olduğunu söylüyorum ve bugün maalesef bunu daha da net gördüğümüzü düşünüyorum. Yani sonuç olarak Türkiye’de İslamcı, laikçi, modern, gelenekçi vesaire çok

çeşitli bölünmeler var. Ama ataerkillik bütün bu bölünmeleri kesen bir şey, bir süreklilik zemini. Elbette Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle ve laikleşmenin gerçekleştirilmesiyle kadınlar açısından çok önemli bir kazanım elde edildi, kadınlar kamusal alanda eşit yurttaş olma imkânına kavuştular. Ama erkekler bazı imtiyazlarını kaybetti, o süreçte. Ve bir kısmı bu durumu zaten hiç kabul etmek istemedi, bir kısmı da işte modernlik adına, sekülerlik adına kabul etti. Ne var ki çok da içselleştirmediler kadınların kazanımlarını. O yüzden de bir tür erkekler arası sözleşme, "biraderler sözleşmesi" devam ediyor. Bugün üstelik daha net görüyoruz maalesef. Örneğin bir nafaka tartışması oluyor bakıyorsunuz sadece sağcılar, İslamcılar değil, hemen her kesimden erkekler "Evet, bu haksızlık ortadan kalksın" diye ayağa kalkıyor, nafaka hakkının içeriğini bile bilmeden. Yani istedikleri kadar demokrat olduklarını, eşitlikçi olduklarını söylesinler, söylemek başka, yapmak başka. O yüzden, bir nafile biraderlik sözleşmesinin devam ettiğini açıkça görüyoruz. Nafileliği nereden? Toplumun yarısını ikincilleştiren, onun katkısını da yok sayan, istemeyen bir sözleşme bu, o nedenle nafile! Ve o yüzden de 21. yüzyılın "Türkiye yüzyılı" olacağı hayali, çok kof bir hayal. Kadınların katkısını istemeyen, onların eşit varoluşunu kabul etmeyen bir hayalin kof olmaması mümkün değil. Bunu özellikle erkeklerin fark etmesi gerekir. Yani kendisine demokrat diyen, kendisini eşitlikçi zanneden erkeklerin, cinsiyet eşitliğinin ne anlama geldiğini, bunun demokrasiyle olan ilişkisini görmeleri gerekir. Bu olmadan 21. yüzyılda demokrasiden söz edilebilir mi?

Türkiye siyasetine bakıldığı vakit kadınlara çeşitli ayrıcalıklar tanınmaya çalışıldığı söyleniyor. Siyasette kadınlara daha fazla alan açılmaya çalışılıyor vs. ama bunlar sembolik düzeyde kalıyor maalesef.

Evet, gene nafile biraderliğin kendisini gösterdiği önemli alanlardan biri. Siyasi partiler bir yandan kadınların katkısını önemsiyorlar, mecburen; çünkü hem seçmen olarak hem başka alanlarda kadınların katkısı önemli. Ama iş kadınları milletvekili aday yapmaya geldiği vakit kadının adı yok. Kadınlar üzerine bir sürü laf, bir sürü yüceltme kol geziyor ama pratiğe baktığımız zaman kadınların ismi de yok, cismi de. Dolayısıyla kadınların kapıları zorlaması, kapıdan giremezlerse pencereyi kırıp girmeleri gerekiyor. Başka çare yok. Kadınlar her alanda sürekli mücadele etmek zorundadır. Kadınların mücadelesi hiç bitmez.

Ama bir konuşmanızda "Bir noktaya gelince-bir sıçrama diye tanımlıyordunuz bunu- işte oradan ne kadar dönerse dönsün artık o yol açılmıştır" diyordunuz. Türkiye için de benzer bir şey söylenebilir esasında, ne olursa olsun kadınlar önemli bir yol kat ettiler.

Doğru, hakikaten öyle. Şimdi topluma bakıyorsun, pek çok alanda olduğu gibi kadın haklarında da açılan gedikler, geriye gitme istekleri var ve toplumdaki muhafazakârlığa, gelenekçiliğe, ataerkilliğe güveniliyor bunu sağlamak için. Öte yandan topluma baktığında her kesimden kadının çok daha bilinçlenmiş olduğunu görüyorsun. Öyle kolay kabul ettirebilecek şeyler değil, bunlar. Bakıyorsunuz birileri kalkıyor erkeğin çok eşliliğinden bahsediyor. Hadi

bakalım gelsinler İslamcı ya da dindar kadınların çoğunluğuna kabul ettirsinler. Bu o kadar kolay değil. Ben bu bakımdan kadınlara önemli ölçüde güveniyorum, mücadele edeceklerine güveniyorum, öyle kolay boyun eğeceklerini sanmıyorum. Ama tabii durumun özüne ilişkin bir bilince ve o bilincin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç var. Kadın hareketi o konuda çok önemli bir işlev yerine getiriyor. Özellikle yasal kazanımları savunmak konusunda. Geçmişte bazı arkadaşlar “Aman yasalar da neymiş, önemli olan uygulamadır” diyerek yasanın önemini küçümsüyorlardı. Oysa evet, yasa ile pratik uygulama arasında hep bir boşluk vardır, ancak bir maniveladır yasa ve onu değişim için kullanırsınız, çünkü dayandığınız referanstır. O yasanın olmadığı yerde, hiçbir referansınız kalmaz. Şimdi Türkiye tam da bunu yaşıyor. Mesela işte Afganistan’a bakın, kadınları koruyucu hiçbir yasanın olmadığı bir yer. Neye dayanarak kendinizi savunacaksınız? Ama burada yasalar var Cumhuriyet sayesinde ve o yasaları savunmak bugün çok önemli, geri çekilmemek, pes etmemek çok önemli. Hep dediğim gibi kadın mücadelesi hiç bitmiyor, dünyanın hiçbir yerinde bitmiyor. Hiçbir kazanımı oldubitti diye kabul etmek mümkün değil. En kırılğan olan haklar daima kadın hakları, hep onu görüyoruz. Ve bütün dünyada otokrasiler hep kadın haklarına saldırıyorlar, bu da bir tesadüf değil. O nedenle bunun çok iyi bilincinde olmak ve kazanımlarımıza sahip çıkmak gerekir. Direnme imkânını ayakta tutmak önemli, bunu nasıl ayakta tutacağımız. Ama işte bunları konuşmak bile bence direnme imkânının parçası. O yüzden konuşmaya devam etmek lazım.

Çok teşekkürler.

Ben de emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

